

„Kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideerivaid diplomaate...”

Dokumente Eesti NSV Välisministeeriumi algusaegadest 1944–1948

Tõnu Tannberg

Saateks

1944. aasta alguses jõudis Moskvast otsapidi Läände pommuudisena mõjuv teade, et NSV Liidus asutatakse liiduvabariiklikud välisasjade- ja kaitserahvakomissariaadid. Sellekohane otsus langetati Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee pleenumil 27. jaanuaril¹ ning mõni päev hiljem, 1. veebruaril 1944 vormistati see välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotovi ettepanekul ka NSV Liidu Ülemnõukogu poolt seaduseks.

Seesugune liiduvabariikide „iseseisvuse” suurendamine oli ootamatu ning selle taga oli eelkõige Moskva soov kallutada enda kasuks rahvusvahelisel päevakorral olevad nn. Poola ja Balti küsimused ning suruda kõik liiduvabariigid loodavasse Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO), et sel moel selles rahvusvahelises organisatsioonis juhtohjad enda kätte haarata.² See plaan realiseerus siiski vaid osaliselt – NSV Liidu kõrval said ÜRO liikmeteks Valgevene NSV ja Ukraina

NSV. Kuna aga NSV Liit sai vetoõiguse, siis polnudki enam kõiki liiduvabariike ÜRO-sse vaja. Ka Poola ja Balti küsimused lahenesid suurriikidevahelistes suhetes Moskvale soodsalt. 1944. aastal loodud rahvakomissariaadid jäid aga edasi tegutsema ning liiduvabariikide juhtkondade tasandil oldi 1944. aastal naiivsel arvamisel, et nüüdsest antaksegi osa välisuhtlusest liiduvabariikide kompetentsi. Nii oli see ka Eesti NSV välisasjade rahvakomissariaadi loomisel 1944. aasta lõpukuudel.³

1944. aasta veebruaris vastu võetud NSV Liidu Ülemnõukogu seaduse alusel võttis Eesti NSV Ülemnõukogu 17. septembril 1944 omakorda vastu seaduse Eesti NSV välisasjade rahvakomissariaadi loomisest.⁴ Selleks ajaks oli tegelikult liiduvabariigi juhtkonna tasemel ära otsustatud ka välisasjade rahvakomissari isiku küsimus – see ametikoht oli mõeldud Hans Kruusile, kes kinnitati ametisse Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee Büroo otsusega 20. oktoobrist 1944.⁵

¹ Selle pleenumi protokoll on publitseeritud: Istoritšeskij Arxiv 1992, nr. 1, lk. 61–65.

² Vt. liiduvabariiklike rahvakomissariaatide loomise tagamaadest laiemas rahvusvahelises kontekstis lähemalt sellekohasest uusimast uurimisest: K. Piirimäe. „Autonoomiaseadused” 1944. Liiduvabariigid Kremli välispoliitikas liitlastevaheliste suhete kontekstis. – Ajalooline Ajakiri 2009, nr. 1–2, lk. 13–46.

³ Põgusa ülevaate Eesti NSV välisministeeriumist (kuni 1946. aastani välisasjade rahvakomissariaadist) ja selle põhilistest tegevussuundadest on andnud Eero Medijainen. Vt. lähemalt: E. Medijainen. Eesti NSV välisministeerium. – <http://www.okupatsioon.ee/1940/koikfreimid.html> [15.08.2009].

⁴ R. Pullat, V. Sergejev, K. Siilivask, E. Silvet, L. Šišov, E.-J. Truuväli. Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis. Tallinn, 1981, lk. 107.

⁵ T. Tannberg (koost.). EKP KK Büroo regestid. I. 1940–1954. Tartu, 2006, lk. 69–70.

Siinkohal aga väärrib äramärkimist tõsiasi, et juba 1943. aastal oli EK(b)P juht Nikolai Karotamm teinud NSV Liidu välisasjade rahvakomissarile V. Molotovile ettepaneku nimetada Hans Kruus oma asetäitjaks, kelle peamiseks tegevusvaldkonnaks pidanuks saama tegelemine Balti küsimusega. Nimelt oli N. Karotamm veendunud, et sõja lõpu- faasis ja selle võiduka lõpu järel tuleb Moskva rahvusvahelisel areenil kindlasti hakata Balti küsimusega tegelema, mistõttu oleks vajalik ka, et selle küsimusega tegeleks Balti liiduvabariikidest pärit inimene. Karotamme arvates sobiks seda ülesannet kõige paremini täitma just H. Kruus.⁶ Karotamme ettepanek vastukaja ei leidnud, küll aga aktsepteeris Moskva H. Kruusi liiduvabariigi välisasjade rahvakomissarina, kes jäi seda ametikohta täitma kuni 1950. aasta märtsini, mil ta põlu alla sattus ning „kodanlikuks natsionalistiks” tembeldati.

Alljärgnevalt avaldatakse kaks H. Kruusi

poolt allkirjastatud dokumenti Eesti NSV välisasjade rahvakomissariaadi tegevusest aastatel 1944–1948. Kui H. Kruusi 1944. aasta kiri tollastele Eesti NSV juhtidele Nikolai Karotammele ja Arnold Veimerile on täis naiivset lootust, et temale alluv rahvakomissariaat hakkabki sisuliselt tegelema ka välispoliitiliste küsimustega, siis kokkuvõtlik aruanne N. Karotammele ministeeriumi (1946. aastal muudeti rahvakomissariaadid ministeeriumideks) tegevusest fikseerib napisõnaliselt tegeliku olukorra: sisuline välispoliitiline suhtlemine toimus liiduvabariigil Moskva vahendusel ning Eesti NSV välisministeeriumi ülesandeks oli vaid informatsiooni kogumine ja süstematiseerimine ja pagulastega tegelemine. 1944. aastal kõneldud liiduvabariigi välispoliitilisest „iseseisvusest” polnud enam juttugi ning H. Kruusi naiivne lootus 1944. aastal, et „Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideerivaid diplomaate”, mõistagi ei täitunud.

Dokument 1

Eesti NSV Välisasjade rahvakomissari Hans Kruusi kiri Nikolai Karotammele ja Arnold Veimerile, 11. detsember 1944

Tallinn, 11. detsembril 1944. a.

EK(b)P KK Sekretärile
sm. Karotamm'ele

Ärakiri: ENSV RKN Esimehele
sm. A. Veimer'ile

Pean tarvilikuks signalseerida mõningaist olulisemaist raskusist, mis seni on esinenud ENSV Välisasjade Rahvakomissariaadi organiseerimistöös ja ähvardavad takerdada seda edaspidigi.

Saanud ülesande asuda ENSV Välisasjade Rahvakomissari kohale, pidasin tarvilikuks alustada oma tööd sõiduga Moskvasse, et NSVL Välisasjade Rahvakomissariaadis selgitada eeldusi meie vabariikliku Välisasjade Rahvakomissariaadi loomiseks ja edaspidiseks tegevuseks. Enne ärasõitu Moskvasse (12. nov.) andsin ENSV RKN Asjadevalitsusele kaks kirjalikku sooviavaldust, milles

⁶ N. Karotamme kiri V. Molotovile, 12.10.1943 – Venemaa Riiklik Sotsiaal-poliitilise Ajaloo Arhiiv (RGASPI), 82-2-388, l. 34–37.

palusin abistada loodavat Rahvakomissariaati sobiva maja leidmisega ja tema esimestele kaastööliste korterite, vähemalt ajutiste peatuskohtade hankimisega. Küsimus puudutas mind ennast ja nelja Moskvast oodatavat seltsimeest. Moskvast arenes kõigi küsimuste lahendamine soodsalt ja praegu on sealt poolt antud kõik eeldused meie Välisasjade Rahvakomissariaadi tegevuse alustamiseks, mille puhul ühtlasi rõhutatult soovitati seda kõigiti kiirustada. Raskused algasid aga Tallinnas, milledest olulisemad on järgmised:

1. Välisasjade Rahvakomissariaadile maja küsimus polnud minu äraoleku ajal sammugi edasi jõudnud. Praegu on lugu siis nii kaugel, et sm. Veimeri poolt on 9. skp. alla kirjutatud korraldus, millega 12. skp. kohustatakse Välisasjade Rahvakomissariaadile üle andma maja Tõnismäel nr. 10 (end. Läti saatkonna hoone).

Selle maja puhul pean ma tarvilikuks rõhutada, et ta oma pindala vähesuse kui ka ruumide asetuse poolest kuidagi ei rahulda pikemaks ajaks meie Välisasjade Rahvakomissariaadi vajadusi. See pole mitte ainult minu isiklik mulje, vaid sellist hinnangut toetab ka kogemus, mis saadud teiste liiduvabariikide⁷ Välisasjade Rahvakomissariaatide majade plaanide vaatlusest. Võisin nendega tutvuda Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadis. Neist nähtub, et kõikjal on kohalikud rahvakomissaride nõukogud püüdnud maja küsimuse oma Välisasjade Rahvakomissariaadile lahendada võimalikult soodustavalt ja ka esinduslikke nõudeid tõsiselt arvestavalt. Nii on toimitud ka Kiievis, Minskis, Petrozavodskis, kus elamispindala küsimus vaenlase hävitustöö tagajärjel ei ole mitte vähem pingeline ja raske kui Tallinnas. Oma pindalalt on mujal Välisasjade Rahvakomissariaatide majad umbes 2–4 korda suuremad kui meil Tõnismäe nr. 10. Isegi Petrozavodskis on nimetatud Rahvakomissariaadi maja kasulik pindala 1400 ruutmeetri ümber, meil aga umbes 730 ruutmeetrit.

Kui ma kõigest sellest hoolimata siiski nõustun majaga Tõnismäel nr. 10, siis üksnes eeldusel, et see on ikkagi ainult ajutiseks peatuspaigaks meie Välisasjade Rahvakomissariaadile, ja et on vaja kiiresti luua temale töö alustamise võimalus. On vaja, et otsus maja üleandmise kohta tõesti kiiresti ellu viidaks. Ilma selleta ei saa meie teha kõige algelisemaid kalkulatsioone ja plaane vajalikkude materjalide nõudmise esitamiseks, mille hilisemaks tähtpäevaks tulevase aasta suhtes on 18. detsember. Käesoleva detsembri kuu krediitid on küsimuse lahendamise viibimise tõttu juba ilmselt kinni külmamas.

Seoses maja küsimusega lisan lõpuks juurde, et Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadis peetakse ENSV Välisasjade Rahvakomissariaati loomulikuks õigusjärglaseks nii end. Välisministeeriumi (Toompea) kui ka end. NSVL saatkonna (Pikal tänaval) hoonete kohta. Viimast soovitatakse kasutada konsulaarosakonna jaoks ja Rahvakomissariaadi teenistujate majutamiseks.

2. Välisasjade Rahvakomissariaadil on tarvis ruume ka eriesinduslikeks otstarveteks. Juba tulevase aasta eelarve projektis on ettenähtud kaks suuremat seltskondlikku vastuvõttu 150–200 inimesele, kumbki vastava krediidiga. Arvestada tuleb ka võimalikke diplomaatilise tseremoniaalliga seotud toiminguid. Selleks tuleks säilitada, korda seada ja vajaliku lisainventariga ning serviisiga varustada Kadrioru loss.

3. Erilist tähelepanu nõuab Välisasjade Rahvakomissariaadi teenistujate varustamine korteritega ja viimaste sisustamine vajaliku mööbliga. Eriti on vaja, et tema vastutavad töötajad võiksid elada kultuurseis tingimuses. See on ilmtingimata tarvilik nende igapäevaste harjumuste kasvatamiseks, treenimiseks ja distsiplineerimiseks. See on vajalik ka nende töös tarviliku reageerimisvõime, vaimu värskuse ja tundlikkuse kultiveerimiseks. Ühtlasi on väga soovitatav, et suurem osa Välisasjade

⁷ Originaalis ekslikult „linnavabariikide”.

Rahvakomissariaadi töötajaid elaksid võimalikult koos – ühes elamus. Siit tuleneb meil vajadus korraliku maja järele umbes 60 toaga.

Esimesed märgid meie seni väikearvulise kaastööliste hulga korteriküsimuse lahendamisel on kõige kurvemad ja tuleviku suhtes väga pahaendelised. Sm. Konsa ja Aben on kahe nädala jooksul, Tallinnas viibides, olnud sunnitud läbi ajama juhuslikult saadud magamisasemetega. Kõik katsed paigutada neid ajutiselt võõrastemajjagi pole andud tulemusi. On jäänud tagajärjetuiks ka kõik püüded saada neile alalist elukorterit. Sm. Konsa peaks lähemal ajal Rahvakomissariaadi asjus sõitma Moskvasse, kust ta tagasitulekul tooks kaasa ka oma perekonna, mis on ka tema töö huvides tarvilik. See sõit aga on takistatud seni kui korter leidmata.

Praegu on oodata Tallinna meie kaastööliseks Sekreet-šifri osakonna juhataja kohale ettenähtud sm. Poljakovi. Selgub, et pole mingeid väljavaateid teda paigutada kuhugi ajutiseltki. Võiksin ta võtta enda juurde külma tuppa, kuid sellises ta ei saa elada oma haiglaste tervise tõttu. Sekreet-šifri osakonda on meil juba praegu hädasti tarvis. Selle puudumisel ei saa käiku lasta kõige hädapärasemaidki toiminguid seadustes ettenähtud korras.

Korterite suhtes kujunenud olukorras on täiesti mõistetav, et ma ei saa Tallinna kutsuda ka poliitosakonna juhatajaks ettenähtud sm. V. Rebast ega teisi võimalikke ja vajalikke kaastöölisi. Ja keegi ei taha siia tullagi tööle seni kui ei ole kindlustatud korteri saamise võimalus.

Korterite puudumisel pole võimalik midagi ette võtta ka nende mööbli varustamise suhtes. Võimalused aga sel alal sulavad iga päevaga ikka väiksemaks.

On ilmne, et ka korteriküsimuses Välisasjade Rahvakomissariaadi töötajate suhtes on vaja ette võtta radikaalseid samme. Ma ei näe siin teisi võimalusi, kui ainult neid, mida on võimalik astuda RKN kaudu.

4. Rööbiti teiste kaastööliste korteriküsimusega ei saa ma jätta puudutamata ka oma isikliku korteri probleemi. Mulle on RKN-i Asjadevalitsuse poolt ettenähtud korter Pärnu maanteel nr. 28, mida praegu remonditakse. See korter, mis mulle Hans Kruusile võib olla küllaldane, ei rahulda aga kaugeltki Välisasjade Rahvakomissari korterile esitatavaid nõudeid. Veel enne, kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideerivaid diplomaate, tuleb siia külalisi Moskvast (nende hulgas ka välismaiseid) ja teistest liiduvabariikidest, keda on vaja esinduslikult just rahvakomissari korteris vastu võtta. Selleks on ette nähtud krediidid ka tulevase aasta eelarves ja antud ka esialgsed sellekohased juhised. On vaja, et RKN asjadevalitsus juba nüüd kohe samme astuks sellise Välisasjade Rahvakomissarile vajaliku korteri soetamiseks ja sisustamiseks. Kui ma korteri Pärnu maanteel selle valmimise järgi (mis muide toimub küll õige aeglases tempos) vastu võtan, siis ainult sel eeldusel, et suurema ja esinduslikuma korteri küsimuse lahendamine sellega seisma ei jääks.

5. ENSV Välisasjade Rahvakomissariaadi organiseerimisel järgmiseks raskemaks küsimuseks on kaardrite probleem. See on tingitud reast erinõudmistest, mis nende suhtes esitatakse, kui ka asjaolust, et meie komissariaadi organiseerimine algab hilistunult. On vaja, et Partei Keskkomitee kaardrite osakond püüaks aktiivselt abistada Välisasjade Rahvakomissariaati poliitla töötajate kandidatuuride leidmisel. Seni mulle teada olevaist seltsimeestest tõstan üles järgmised kandidatuurid: sm. Ansbergi, kes on Moskvast ENSV RKN alaliseks esindajaks, sm. Jegorova, kes on ÜLKNÜ KK rakenduses ja sm. Taigro, kes on EK(b)P KK sõjalises osakonnas.

Majandusala töötajate leidmisel tahaksin ma loota erilist abi RKN-lt, eriti sm. A. Veimerilt. Ka sellel alal on meie Rahvakomissariaadi seisukord õige kriitiline.

Kõigi signaliseeritud raskuste puhul palun Partei Keskkomiteelt ja RKN-lt ning nende juhtivailt seltsimeestelt tõsist ja efektiivset abi. Ilma selleta pole lootagi, et meie oma Välisasjade Rahva-

komissariaadi käima saaksime. Ometi peame siin tõsiselt ruttama, et täita meie peale pandud kohustusi. Pean rõhutama, et olud võivad areneda kiiremini, kui tavaliselt arvatakse, nõudes ka meie Välisasjade Rahvakomissariaadilt operatiivsele tööle asumist. Häda meile, kui meie õigeks ajaks valmis ei ole.

Seni on igatahes mõnedki päevad tagajärjetult tühja jooksnud. Meie asutis pole oma sünnivaludes sammugi edasi jõudnud. Kõige otsustavama takistusena püsib edasi ruumide puudumine, mistõttu ähvardab täiesti nurjuda ka meie esimese – käesoleva detsembrikuu eelarve täitmine. Kaadrite juurdeandmine ja kaastööliste korterite küsimus on samuti probleemid, mis vajavad kõige kiiremat lahendamist. Kui meie kõige lähemal päevil ei suuda kõigi nende küsimuste puhul midagi tõsisemat ette võtta, peab meie Rahvakomissariaadi aruanne aasta lõpu puhul Liidu Välisasjade Rahvakomissarile kujunema küll õige kurvaks ja ka meie tuleviku töö suhtes vähetootavaks.

/H. Kruus/

ENSV Välisasjade Rahvakomissar

Välisasjade Rahvakomissariaadi ajutine asukoht

Toompea loss, tuba nr. 251

Allikas: ERAF, f. 1, n. 1, s. 877, l. 78–80

Dokument 2

Eesti NSV välisministri Hans Kruusi aruanne Nikolai Karotammele ministeeriumi tegevusest aastatel 1944–1948

Salajane

Aruanne

EESTI NSV VÄLISMINISTEERIUMI TEGEVUSE KOHTA

detsembrist 1944 kuni 1. oktoobrini 1948

Eesti NSV Välisministeerium alustas tegevust alates 1. detsembrist 1944. Algul määrati ministeeriumi koosseisu 39 ametikohta, vahepeal on koosseisu kolmel korral vähendatud ja alates 1. augustist 1948 on ministeeriumi koosseisus 25 ametikohta. Neist 25 ametikohast on 8 diplomaatilise töötaja kohta, kuna ülejäänud on asjadevalitsuse ja tehniliste töötajate ametikohad. Praegu on 2 kohta vakantset, nende hulgas ministri asetäitja-poliitosakonna juhataja koht.

Eesti NSV Välisministeeriumi peamine tegevus seisnes aruande perioodi kestel välismaise informatsiooni kogumises ja süstematiseerimises, selle hulgas eriti eesti põgenike-kodanlike natsionalistide tegevuse kohta andmete kogumises. Kogutud välismaine informatsioon töötati läbi ja sellega varustati vastavaid asjasthuvitatud riigiorganeid ja -asutisi ning ühiskondlikke organisatsioone, nagu – NSVL Välisministeeriumi, EK(b)P Keskkomiteed, ENSV Ministrite Nõukogu ja selle juures asuvat Repatrieerimisosakonda, ENSV Julgeoleku Ministeeriumi, ENSV Raadiokomiteed, Üleliidulist Kultuurisidemetete Ühingut ja Nõukogude Informatsioonibürood.

Teise põhimise tegevusalana oli ENSV Välisministeeriumil mitmesuguste juriidiliste ja konsulaarlaste küsimuste lahendamine vastavalt ministeeriumi kompetentsile, nagu Eesti NSV ja ta kodanike ning välisriikide kodanike varanduslikud küsimused, kodakondsuse küsimused jm.

ENSV Välisministeeriumi poolt on koostatud rida kirjutisi, mis on saadetud Nõukogude Eestiga tutvustamise otstarbel Üleliidulisele Kultuurisidemete Ühingule ja Nõukogude Informatsiooni-büroole levitamiseks välismaises ajakirjanduses. Samuti on Välisministeerium olnud vahendajaks vastavate kirjutiste hankimisel eriteadlastelt.

ENSV Välisministeerium on osa võtnud Nõukogude Eestist sõja ajal põgenenud kodanike repatrieerimise küsimuste lahendamisest, eriti nendele määratud vastavate propagandakirjutiste koostamisest ja organiseerimisest.

Ministeeriumi töötajate poolt on läbi töötatud Eesti kodanliku riigi välispoliitika küsimusi ja tundma õpitud arhiivides selle kohta leiduvaid materjale NSVL Välisministeeriumi ülesandel.

Jooksva töö protsessis toimus kaadrite ettevalmistus ja nende kvalifikatsiooni tõstmine.

Vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadusele 27. augustist 1948 „Eesti NSV riigiasutiste ja nende ametiisikute suhtlemise korrast välisriikide asutiste ja ametiisikutega” toimub selle seadluse avaldamisest alates Eesti NSV riigiasutiste ja nende ametiisikute suhtlemine välismaal asuvate välisriikide asutiste ja ametiisikutega ning Eesti NSV territooriumil asuvate välisriikide diplomaatiliste või konsulaaresindustega Eesti NSV Välisministeeriumi kaudu.

/allkiri/

H. KRUUS

EESTI NSV VÄLISMINISTER

Allikas: ERAF, f. 1, n. 47, s. 30, l. 60–61

Publikatsioon on valminud ETF-i grandi 7523 toel.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal. Ajaloodoktor (1996). Praegu Tartu Ülikooli eesti ajaloo õpetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.